

Obraz Chorvatska v českých turistických průvodcích. Příspěvek k dějinám spotřební literatury¹

Abstrakt: Příspěvek se zabývá zobrazením Chorvatska v českých turistických průvodcích 20. století. Snaží se postihnout způsob, jakým vytvářejí a zároveň utvrzují dobové představy o cizí zemi, její kultuře a obyvatelích. Zkoumá, jak se v průvodcích odrážely sociální, ekonomické, politické či kulturní okolnosti, ale i vzájemné vztahy mezi Českou republikou (Československem) a Chorvatskem (Jugoslávií), a jakými prostředky v nich byl obraz Chorvatska (Jugoslávie) konstruován.

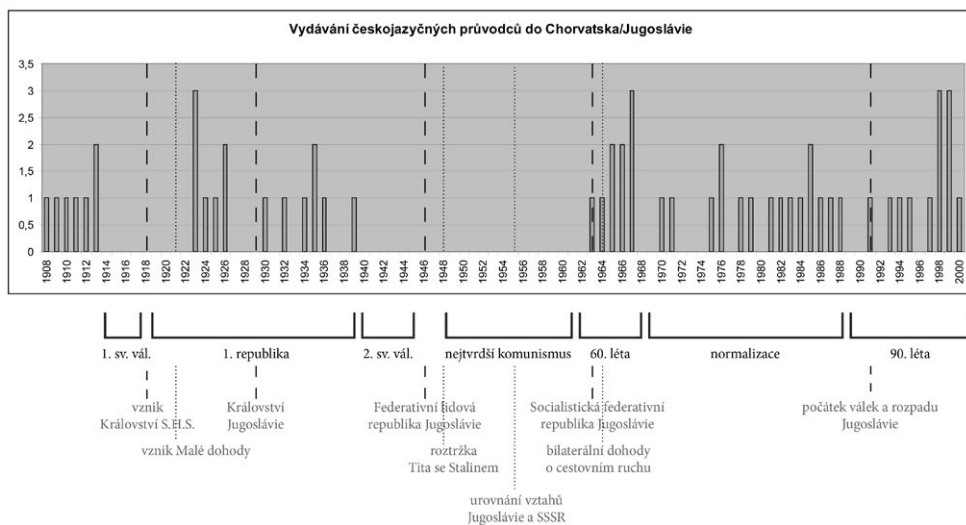
Klíčová slova: turistické průvodce, Chorvatsko, Jugoslávie, cestování

Turistický průvodce představuje specifický knižní žánr, který svou formální i obsahovou stránkou zpravidla velmi rychle reaguje na dobovou společenskou poptávku a poměrně přesně zrcadlí kulturní, politické a recepční preference. Jeho konkrétní podoba je ovlivněna obvyklými determinanty knižní produkce, jako jsou technologické způsoby výroby, úroveň polygrafického průmyslu nebo stylistické konvence. Kromě toho se však do ní promítají zásadní politické a historické události ovlivňující cestovní ruch a rovněž geopolitické vztahy a jejich proměna. V následujícím textu se zaměřím pouze na jeden aspekt průvodců, a to jejich schopnost vytvářet a fixovat dobové představy o cizí zemi, její kultuře a obyvatelstvu. Zajímat mě budou především následující otázky: Jak konkrétně české průvodce po Chorvatsku v průběhu 20. století reflektovaly dobové společenské, ekonomické, politické, kulturní aj. okolnosti? Jakým způsobem odrážely vzájemné vztahy Česka (Československa) a Chorvatska (Jugoslávie)? Jaký „obraz“ Chorvatska (Jugoslávie) či jeho obyvatel konstruovaly?

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu IRP *Kniha ve službách doby. Nebeletristické knižní žánry v období socialistického Československa (1948–1989)*.

Jako materiál mi posloužil korpus cca 60 turistických průvodců po Chorvatsku, Jugoslávii, Dalmácii, Istrii, Jadranu apod. z let 1908–2000, což je téměř kompletní soubor všech dohledatelných relevantních publikací.² Turistický průvodce byl pro tyto účely definován jako knižně vydaný soubor informací o dané zemi (regionu) doprovázený cestovními instrukcemi se zjevnou ambicí sloužit jako praktická opora pro cesty do dané země (regionu). Vyloučeny byly naučné a popularizační knihy o dané zemi (regionu), cestopisy, cestovní deníky a zápisky z cest.

Obr. 1 ukazuje produkci turistických průvodců po Chorvatsku (nebo jeho části či Jugoslávii) v průběhu 20. století.³ Lze na něm dobře vidět období zájmu i proluky dané válkami a politickou situací. K přesnější interpretaci dat ovšem nutno poznamenat, že např. v období tzv. první republiky (1918–1938) byly v Československu vydávány 2–3 českojazyčné průvodce do zahraničí ročně, takže oblast Jadranu měla jednoznačně výsadní postavení. Naopak po pádu komunismu v roce 1989 zaznamenáváme u nás *boom* ve vydávání průvodců do celého světa, vycházely jich desítky ročně a Jadran byl tedy odsunut poněkud do pozadí.

² Ve vzorku mohou chybět průvodce, které se z různých důvodů nedostaly do evidence Národní knihovny ČR, případně byly chybně katalogizovány. Předpokládám, že nejde o více než ojedinělé případy. Kritériem výběru bylo zahrnutí území dnešního Chorvatska nebo jeho části v průvodci, ať už byl jakkoli široce či úzce koncipován. V úvahu byly vzaty pouze publikace v češtině, vydané na území dnešního Česka, případně v Jugoslávii, a to v prvním vydání. Reedicce nicméně byly u průvodců spíše vzácností, většinou vycházely s pozměněným obsahem i názvem jako nový titul. V takovém případě byly do vzorku opět zahrnuty.

³ Do konce 19. století u nás vycházely průvodce po Jadranu pouze v němčině, jak bylo obvyklé i u jiných destinací.

Jadran jako lázeňská zóna Rakouska-Uherska

První ucelenou skupinu průvodců tvoří vydání z let 1908–1913. V této době teprve začínala organizovaná turistika na evropské úrovni a v první fázi byla spjata s rozvíjejícím se lázeňstvím. Byla proto zaměřena na lázeňská a „klimatická“ místa a pobyty byly chápány primárně jako ozdravné. První průvodce nesestavovali cestovatelé, ale lékaři, případně majitelé lázeňských hotelů. Obyvatelstvo se prostřednictvím průvodců teprve učilo základním pravidlům cestování, měly proto značně didaktický ráz. Musíme si uvědomit, že pro tehdejšího Středoevropana byla vedle moře velkou exotikou už sama cesta železnicí místo obvyklou drožkou. Oblast Jadranu sice skýtala za Rakousko-Uherska příklad slušné železniční infrastruktury, přesto se dlouho doporučovalo cestovat po pobřeží lodí jako rychlejší a pohodlnější způsobem než po souši.

Prominentní místo v každém průvodci patřilo česko-chorvatským lázním Baška, případně dalším hotelům v českém vlastnictví.⁴ Důvod byl hlavně ekonomický, ale inzerce otištěná přímo v průvodcích hrála na slovanskou notu a zdůrazňovala zachování „českého“ pohodlí vč. české kuchyně atd. Všechny české průvodce po Jadranu z poč. 20. století jsou přitom psány vysloveně rakousko-uherskou optikou: mluví se o „naší rakouské riviéře“, velebí se četné návštěvy habsburských osobností v lázeňských letoviscích atd. Opatije je chápána jako přímořské letoviště Rakouska, s nímž se všechny jeho národy identifikují jako se „svým“. Výrazně odborný až vědecký ráz výkladu souvisí s lékařskou bází průvodců a je důsledkem dobové snahy o vědecké podložení a obhajobu lázeňství. V průvodcích se např. často exaktně dokazuje, že voda na Jadranu je daleko slanější, a tudíž i léčivější, než u Severního a Východního (čili Baltského) moře.

V této skupině průvodců můžeme detekovat několik typických narativů. Předně je to (politicky motivovaná) chvála odklonu Čechů od italské a německé riviéry, doložitelná např. následujícími ukázkami:

„Největší proud českého obecnstva, hledajícího u moře a v klimatických místech osvěžení a ozdravení, obracel se do nedávna v zimě a z jara na francouzskou a italskou Rivieru a pod Alpy do tyrolských krajů, v létě pak zanášel velké peníze ke břehům severoněmeckým, aby tam při časté nepohodě vůbec ne nebo jen zřídka mohli se koupati. V posledních letech nastává konečně potěšitelný obrat a čeští hosté lázeňští ožívují více a více slovanská místa lázeňská na Adrii, kde mnohem stářejší a příznivější je počasí a kde nacházejí slovanskou pohostinnost a jsou rádi viděni.“ (*Moře Adriatické* 1911: 205)

⁴ K rozvoji českého lázeňství na Jadranu např. Klabjan 2012 nebo Klabjan 2014.

„Konečně můžeme říci s radostí, že našla česká turistika zahraniční svůj pravý cíl – S l o v a n s k ý J i h. Na místě hovorů o Nordenay, Mosdroyi, Heringsdorfu a tutti quanti mluví se konečně v české veřejnosti stále více o Bledu, Jezersku, Opatii, Dubrovniku atd. Konečně! A je potěšitelné, že všichni, kdož shledali krásy slovanského jihu, jsou tak spokojeni, že stávají se nadšenými propagátory a apoštoly. Kdož pak častěji se vrací do těch krás, na vlastní uši slyší vzrůst českého hovorů a stále častěji potkává krajanů, zejména nápadně je to v Dubrovnicích i mimo sezonu.“ (Fučík 1912: 3)

Akcentace slovanství byla často propojena s důrazem na české ekonomické zájmy:

„Adriatické moře [...] jest jediné moře, na němž český turista není pouze zvědavým cizincem, nýbrž kde má takřka domácí právo jako příslušník jedné ze slovanských větví, obývajících říši rakousko-uherskou. Peníze, které naši lidé zanesou do končin adriatických, nejsou ztraceny pro naše hospodářství, neboť silný proud českých turistů na jih stává se pevnou oporou a důvodem českého podnikání v těchto krajích.“ (*Moře Adriatické* 1911: 11)

„České obchodníky, výrobce, finančníky a všechny české lidi vůbec, kteří s touto knížkou pojedou dolů, prosím, aby bedlivě všímali si hospodářských, obchodních i přírodních poměrů na Slovanském jihu a stali se pak pomocníky v řešení ‚problému dalmatsko-českého‘, jemuž věnoval jsem známou sérii úvah v ‚Samostatnosti‘ roku loňského.“ (Fučík 1912: 5)

Téměř povinnou výbavou průvodců bylo v této době nabádání (často dokonce graficky zvýrazněné) neuzít při cestách na Jadran němčinu, a to s poukazem na sdílenou „nenávist“ Čechů i Jihoslovanů vůči Němcům:

„Prosíme krajanů, aby se za Němce nevydávali, mluvíce německy. Činí tak doposud valnou měrou. Lámejme italštinu, jak můžeme, vždycky budeme lépe vítáni a méně natahováni, neboť všichni svorně, Italové i Slované nenávidí Němce jako Němce i jako nadutého škroba. Hlasme se hrdě všude jako Češi, zejména na lodi, v hotelích a hostincích. Mluvme česky mezi sebou hlasitě! Žádejte české prospekty!“ (ibid.: 11–12)

Samotní Chorvaté jsou – v duchu dobově protežovaných panslavistických představ – bedekry líčení jako čistí, nezkažení, dobromyslní a pohostinní venkované a námořníci, holdující hudbě a zpěvu. Chválit bychom u nich měli především „přísnou spravedlivost, věrnost, šetrnost a strídmost“ (Glax 1908: 43). Cizince doslova dojmají svým „pohostinství[m] a upřímností“ (ibid.). Ženy jsou zobrazeny jako pracovitě a houževnatě, avšak těžkou dřinou strhané:

„Ženy obstarávají práce domácí a zahradní a vyznamenávají se včelí pracovitostí; možno vidět je, jak s těžkým břemenem na zádech stoupají do kopců a ještě při tom punčochu pletou neb předou; to má za následek, že ženské pohlaví předčasně jsou oloupeno o přirozený svůj půvab, nemůže označeno býti krásným; než vzdor tomu jsou místa, jako Lovrana a Kastva, kde skutečné krásy nejsou řídkostí.“ (ibid.: 43)

Dovolená v bratrské náruči jihoslovanské

V letech 1923–1939 se průvodce po Jadranu odklánějí od čistého lázeňství k tzv. poznávacímu cestování, které vybízí k prozkoumávání cizích krajů a domorodého obyvatelstva. Důraz je kladen na geografii, ekonomicko-sociální faktory a folklor. Tehdejší Jugoslávie jako rekreační zóna měla v československém cestovním ruchu 20. a 30. let zcela prominentní postavení,⁵ což zjistíme již náhledem do soupisu oblíbených Uhrových cestovních průvodců. V této edici vyšel nejprve *Berlín*, potom *Hamburk* a pak hned 4 svazky zaměřené na Jugoslávii (*Dalmacie s ostrovy, Terst a Istrie, Bosna a Hercegovina* a *Baška*). Teprve posléze následovala další evropská a česká města a až nakonec další turistické regiony.

K produkci a propagaci průvodců výrazně přispívaly osvětové spolky, přičemž Jugoslávie byla jedinou zemí, která v Československu disponovala spolky a časopisy přímo na ni zaměřenými, pokud nepočítáme německé produkované místní německou menšinou.⁶ Kromě přímoří se nyní zvedl zájem o horské oblasti, což mělo zdůraznit jedinečnost Chorvatska oproti rivierám jiných států:

„Návštěvníci Jadranu, kteří omezovali se dříve největší měrou jen na více méně jednotvárný život ve zvoleném místě lázeňském, nechť proniknou i do těchto, poněkud vzdálenějších oblastí, přírodními krásami přeplněných, aby pak rázem změnili svůj mylný předsudek, že pobyt u moře Jaderského neposkytuje jim ničeho jiného, než pouze koupání v moři, a kteří proto dávali se někdy přemlouvati k návštěvě lázní u jiných moří.“ (Král 1926: 3)

⁵ Viz např. Kárník 2000.

⁶ Jmenovitě: Společnost ku zřízení mořských lázní čs. mládeži při Adrii (1920–1959), Československo-jihoslovanská liga (1920–1948), Damície, spolek přátel, návštěvníků a propagátorů jihoslovanského Jadranu z Československa (1931–1939), Turistický spolek Adrie (1912–1925), Klub přátel Malé dohody, společnost ku vzájemnému zvelebování turistického ruchu (1934–1937); Společnost přátel Budvy a Jižního Jadranu (1935–1939), Dubrovnická lázeňská a hotelová, akciová společnost (1919–1951), Jadran, klub přátel slovanského moře v Praze (1933–1939); Lázeňská společnost přátel moře (1936–1937) aj.

Důraz na komplexitu turistického zážitku byl ostatně součástí oficiální jugoslávské strategie v cestovním ruchu:

„Ani jedna druhá země v Evropě nemá Alpy – moře – Orient. Slovinsko – Dalmacie – Bosna, současně vysoká západní kultura a komfort – středověké památky, subtropická vegetace – slunný Jadran a u něho bizarní neporušený Orient – neporušenější než na Levantě nebo v Malé Asii.“ (*Království Jugoslavie slovem i obrazem 1937*: 73)

Cestování na jih v této době nicméně stále záviselo na železniční síti, proto bedekry nejčastěji vyzdvihují místa dostupná železnicí a v blízkosti železničních uzlů; někdy jsou jako turistické destinace vyzdvihována velká města s ohledem na to, že je zde nutné strávit čas při přestupování apod.

Království S. H. S. bylo v politické rovině chápáno jako strategický partner v rámci Malé dohody a to se v rovině ideové přetavilo do široce rozvíjeného narativu o „osvobozeném bratrském národu“ jihoslovanském, jenž sídlí v krajině „očistěné“, „plně slovanské“, „nesoucí ryze slovanský ráz“, která je tudíž nejvhodnější pro rekreaci Čechů a Slováků. Ti by měli jezdit na Jadran „jinak než do ciziny“, „sblížovat se s lidem, hledat přátele, jako mají doma“ a „milovat Jugoslavii, jako milujeme svou zemi“, neboť „naše národy mají k sobě vřelý poměr“. (Hajšman 1935: 8) Typické je neustálé vědecké (klimatické) srovnávání s francouzskou, případně italskou či německou riviérou, z něhož má slovanská vzejít jako min. stejně kvalitní, ne-li kvalitnější pro rekreaci. Nyní již téměř povinnou součástí průvodců jsou graficky zdůrazněná varování před užíváním němčiny, což zcela koresponduje s rostoucím českým nacionalismem dané doby:

„Nemluvte německy a nezbuzujte tím zdání, že jste příslušníky německého národa!“ (Král 1926: 11)

„Nemluvte německy a nezbuzujte tím zdání, že jste příslušníky tohoto národa!“ (Letica 1925: 10)

„Je jisto, že se tu a tam nebudeme moci neuchýliti ke spásitelné němčině. Ale číňme tak jen, kde je nezbytně nutno. Jinak vzbuzujeme mylné zdání, že je v Československu víc Němců než Čechů anebo že jen Němci cestují. Beztak ještě dnes – jazykové znalosti lidu it. nejsou veliké – sotvaže domorodec zaslechne jakýkoliv cizí jazyk, určí jej stručně: Sono Tedeschi (Jsou to Němci). A to není v našem zájmu.“ (Schmitt 1926: 22)

Typická struktura průvodce zahrnuje kapitoly o geologickém původu Jadranu, meteorologických podmínkách, analýzu dopadů pobytu na lidské zdraví, historii osídlení Jadranu, přičemž není opomenuto zdůraznění, že právě příchod Slovanů přinesl danému regionu počátek rozkvětu.

Další „netušený rozkvět“ pochopitelně znamenalo osvobození od Rakouska-Uherska a vznik Království S. H. S. Češi a Slováci mohou být na Jadranu svědky toho, jak „Slovan našel v sobě schopnost budovat na klasické kultuře římské, jak se z barbara nestal ničitelem, nýbrž žákem“. (Hajšman 1935: 8)

V typických dobových etnických schematizacích jsou Jihoslované líčeni jako silní, zdatní, zocelení neustálým bojem s mořským živlem, tmavé pleti a s jiskrou v oku; také jako upřímní a poctiví, pokud nejsou zkaženi kontaktem s neslovanskými národy, nicméně pokud s nimi v kontaktu jsou, tak si zároveň příkladně osvojují světovou kulturu.

„Vynikají silnou, zdravou, vysokou a úměrně vyvinutou postavou, tmavým vlasem a pletí, jiskrným zrakem. Ve svém jednání – pokud nejsou porušeni vlivy cizími a válkou světovou – jsou přímí a poctiví. Jsou energičtí a vytrvalí, obratní a chápaví.“ (Král 1926: 57)

„Národ udatný, bohatýrský, neobyčejně pohostinný a dobrý, samostatný a světovou kulturu rychle si osvojující.“ (Konrád 1923: 16)

Z cestování se stává akt reprezentace národa, země, ale také manifestace slovanství. Svou roli hrál pochopitelně fakt, že u Jugoslávie i Československa se jednalo o velmi mladé státy. „Nezapomínejme, že cestovati je uměním a že my teprve tvoříme cestovatelskou tradici, kterou jiní národové mají odedávna,“ zdůrazňuje autor *Terstu a Istrije*. „Cestovati a pobývati v cizině znamená také representovati národ, budovati mu pověst. A pověst národa tvoří u většiny prostředního domorodého lidu i oděv cizincův, jeho jídlo, jeho zavazadla, jeho způsoby a tolik jiných věcí!“ (Schmitt 1926: 20)

V této době bylo zcela běžné zdůrazňovat v průvodcích hospodářské vazby mezi danými státy, proto tu najdeme obsáhlé a strohé pasáže o objemu a sortimentu vývozu a dovozu, o významu jugoslávských přístavů pro Československo apod. Přitom ale samotným popisům krajů dominuje vysloveně metaforický jazyk: „Připojte slunce, zářivé, životodárné slunce; moře, jež stříbřitou svou modř snoubí s hlubokým nekonečnem...“ (ibid.: 16) Ve stejné knize najdeme pasáž přirovnávající pobřežní města Istrije ke šňůře perel (ibid.: 78).

Průvodce ze 30. let disponují ještě jednou zvláštností: musely se vypořádat s nástupem diktatury v Jugoslávii v roce 1929. Šlo přitom o diplomaticky velmi ožehavé téma, vztahy Československa a Jugoslávie byly napjaté, odehrálo se několik politických a mediálních přestřelek. Československo řešilo dilema, jak si udržet strategické partnerství s Jugoslávií a přitom se jako příkladně demokratický stát neidentifikovat s diktaturou. Výsledkem

byly obligátní pasáže v průvodcích, které sice kriticky hodnotily nastolení diktatury a omezení ústavnosti, ale jedním dechem dodávaly, že v daném regionu jde o nutnou cestu k nastolení civilizovaného života v nejzaostalejších jižních regionech s bývalou tureckou nadvládou, kde se do války žilo jako ve středověku. Těmito pasážemi jako by symbolicky končila čtvrt století trvající apoteóza Jugoslávie coby panensky čisté slovanské krajiny, jakési rajské zahrady slovanstva oplývající samými pozitivy. V turistických průvodcích nastává naopak půlstoletí rozpačitých „obhajob“ Jugoslávie, která je sice stále chápána jako země bratrská, nicméně která se z různých důvodů „vymkla“ pracně budovanému pomyslnému ideálu.

Dejme slovo Jugoslávčům

Po publikační proluce 40. a 50. let způsobené 2. světovou válkou a následným Titovým konfliktem se Stalinem, kvůli němuž se Jugoslávie ocitla v rámci východního bloku v nemilosti, zaznamenáváme v letech 1963–1967 novou vlnu průvodců, která zcela pragmaticky reaguje na bilaterální dohody o cestovním ruchu uzavřené poté, co byly vzájemné vztahy Jugoslávie a Československa urovnány: dohodu o cestovním ruchu (Bělehrad 14. 3. 1964) a dohodu o zrušení vízové povinnosti (Bělehrad 8. 10. 1964).⁷ Úkolem autorů (případně překladatelů a editorů) průvodců nyní bylo mj. vysvětlit čtenářům a potenciálním rekreantům specifika jugoslávského socialismu postaveného na decentralismu a dělnické samosprávě. A to tak, aby byl obhájěn jako legitimní, avšak nikoli následováníhodný. Při plnění tohoto šalamounského úkolu se ukázalo být ideální cestou psaní o jugoslávském socialismu jako o „zajímavém experimentu“, který je nicméně podmíněný národnostními, náboženskými, etnickými, kulturními, geografickými aj. specifiky, a jehož spornou efektivitu ukáže až čas. Typická tzv. berlínská struktura průvodce, která se u nás používala až do 90. let a jež zahrnovala postupné líčení geografie, klimatu, zvířectva, rostlinstva, obyvatelstva atd., nyní posloužila jako ideální nástroj, jak zdůraznit fatální diverzitu Jugoslávie a obhájit jejím prostřednictvím specifika jugoslávského socialismu.

Jako určité novum můžeme vnímat fakt, že téměř všechny průvodce po Jadranu ze 60. let jsou překlady z chorvatštiny, často vycházely paralelně v hlavních evropských jazycích, přičemž české verze byly vydávány buď přímo v Jugoslávii (v Bělehradě), nebo u nás ve Sportovním a turistickém nakladatelství. V této době šlo již o nakladatelskou politiku řízenou státem

⁷ Češi a Slováci od roku 1965 nepotřebovali víza, ale museli získat třicetidenní turistickou propustku vydávanou na hraničních přechodech Jugoslávie a samozřejmě potřebovali výjezdní doložku.

a ta směřovala k tomu vydat každý rok alespoň 1 překladový průvodce po Jugoslávii. Chorvatské autorství se projevuje jednak výběrem a způsobem líčení historických událostí na území Jugoslávie (důraz na útlak Chorvatů, zákaz chorvatštiny jako úředního jazyka atd.), jednak určitou mírou pozitivní sebe prezentace – např. zdůrazňováním rychle se rozvíjející dopravní infrastruktury v Jugoslávii. To samozřejmě souviselo s dobovým rozmachem autoturistiky, která utvářela nový rámec cestování v 60. letech.

Normalizovaná rekreace s Čedokem i bez

Období 70. a 80. let bylo v Československu érou státem organizovaných zájezdů s Čedokem a ROH i érou centrálně plánované a dozorované výroby knih a stát si dával velký pozor na to, jak je Jugoslávie v průvodcích vyličeána. Pod taktovkou ROH se na pobřeží Jadranu stavělo množství hotelů určených pro československé rekreaty, a tak bylo nutné podpořit některé dominantní narativy z minulých období. Zdůrazňuje se rozmanitost Jugoslávie a zamlčují se národnostní a náboženské rozpory. Jedním z oblíbených klišé se stává označení „mozaika národů“ – ta je dáána do souvislosti s rozmanitostí krajiny a podnebí. Jugoslávie je zkrátka zemí, kde můžete vidět a zažít všechno. Zážitek je komplexní, ale vždy idylický. S tím souvisí pokračování v idealizaci vzájemných bratrských vztahů. „Vzájemné vztahy mezi socialistickou Jugoslávií a ČSSR jsou všestranné a přátelské, vyrůstající z historických kořenů,“ zdůrazňuje brožurka *Na rekreaci ROH do Jugoslávie* (Kvapil, Kuneš 1976: 6), aby dále připomněla, že „naši turisté byli průkopníky využití Jadranu jako střediska turistického ruchu“ (ibid.: 8). O desetiletí později jí přizvukuje tiskovina *S Čedokem do Jugoslávie*: „Celý svět může jezdit do Jugoslávie proto, že je vyhlášenou zemí turistiky a že pro to dělá, co jen umí. My máme v onom starém přátelství vždycky o jeden pádný důvod navíc!“ (Tervinová 1986: 1)

K typickým dobovým rekvizitám průvodců náleží i tendenční líčení jugoslávské historie vč. zdůrazňování dominantní úlohy komunistické strany v protifašistickém odboji a zamlčování poválečné distance od SSSR. K tomu slouží konkrétně tři strategie: 1) redukce výkladu o 50. letech (často jediná věta); 2) úplné přeskočení tohoto období; 3) nebo interpretace období 1948–1953 jako malého „zaškobrtnutí“ na jinak společné a ideově zcela shodné cestě obou bratrských socialistických států. Specifické postavení Jugoslávie v rámci socialistického konceptu hospodářství je taktně přecházeno nebo se omezuje na praktická upozornění, že míra centralizace národního hospodářství je nižší než u nás a že ceny stejných produktů a služeb se mohou lišit. Jedním dechem je však zdůrazňován klíčový podíl dělnictva na řízení

podniků, byť v rámci samosprávy. Jugoslávský socialismus je zkrátka vždy líčen velmi stroze a věcně s důrazem na aktivní úlohu proletariátu:

„V roce 1974 byla přijata nová ústava SFRJ, která specifickým způsobem formulovala diktaturu proletariátu jako ‚socialistickou samosprávnou demokracii‘, což je zvláštností v porovnání s obecnými zásadami uplatňovanými v ostatních socialistických zemích.“ (Kvapil, Kuneš 1976: 3)

V průběhu normalizace lze sledovat obrat od chápání Jugoslávie jako exotické panenské země k její prominentní pozici ve smyslu „nejzápadnější“ země východního bloku. Průvodce se nejčastěji snaží oba obrazy skloubit do jediného, v němž vedle sebe stojí panenská země, nedotčená příroda, města, ve kterých „jako by se zastavil čas“ – a vedle toho se rozvíjí obraz úspěšně budované socialistické země, kde „města a vesnice reprezentující socialistický stát, který přeskočil desetiletí a usiluje o přední místo mezi kulturními národy Evropy“. (Heřmanová 1984: 50)

Průvodce v tomto dvacetiletí systematicky vydávalo turistické nakl. Olympia⁸, měly poměrně špatnou grafickou úpravu a nekvalitní polygrafické provedení (v této době u nás běžné); stále dokola se recyklovaly tytéž texty stejných autorů (Nina Heřmanová), pokaždé jen s jinými fotografiemi a aktualizovanými požadavky na cestující (výjezdní doložka, pasy, devizový příslib atd.).⁹ Po stylistické stránce jde (stejně jako u ostatních průvodců do dalších zemí) o texty velmi věcné, psané bez emotivního jazyka, bez metafor a snahy vzbudit nadšení či zájem; často mají až úřední či alespoň odosobněný charakter, obsahují suchopárné faktografické pasáže, které bez grafického členění značně ztěžují recepci. Ubývá nicméně schematizujících charakteristik obyvatelstva na etnickém či náboženském základě. Ve 2. pol. 80. let, kdy u nás roste produkce tzv. šedé zóny, tedy zájmových publikací vydávaných částečně mimo státní kontrolu,¹⁰ objevují se i nadšenecké strojopisné brožurky o méně exponovaných oblastech Jugoslávie, zejména jugoslávských horách.¹¹

⁸ Nakl. Olympia se dle původní gesce zaměřovalo na sportovní a turistickou literaturu, ale vedle toho vydávalo i beletrii, literaturu pro děti a mládež a další typy knih.

⁹ Od roku 1974 cestovalo za účelem rekreace do SFRJ každoročně 200–300 tisíc Čechů a Slováků (byly to asi 3 % všech zahraničních cest). Do Československa jezdilo naproti tomu kolem 100 tisíc Jugoslávčů. Viz Košťák 1982.

¹⁰ Produkce těchto publikací byla pojmána zpravidla jako výroba „knižních prémie“ pro registrované členy určité organizace a jako takové nesměřovaly do běžné distribuční sítě.

¹¹ Viz např. Čepelka, M. 1983. *Jugoslávské hory a řeky. Souhrn informací pro vysokohorskou turistiku a inf. o sjízdnosti řek*. Praha: Oddíl vysokohorské turistiky TJ Slovan ve spolupráci s měsíčníkem Turista. Později rozpracováno a vydáno v Olympii 1987 jako *Jugoslávské hory*.

Ztráta výsadní pozice Jadranu

Pád železné opony v roce 1989 učinil z Jugoslávie pro Čechy i Slováky jen jednu z mnoha zemí k rekreaci. V důsledku válek vedoucích k postupnému rozpadu Jugoslávie se podmínky cestování rychle měnily. To na jednu stranu ponoukalo k reedicím, na druhou stranu se i ty stávaly rychle neaktuální. Na českém knižním trhu vedle sebe koexistovaly konvenční průvodce „starého typu“ (Olympia) reagující na rozpadání Jugoslávie formou dílčích textových revizí a reformulací vybraných pasáží a překlady moderních zahraničních bedekrů (zejména německých) renomovaných vydavatelů a edic (MarcoPolo; GeoMedia; Baedeker). Olympijské průvodce sice pružně upravily historické výklady a zbavily je tendenčních pro-komunistických formulací, polygraficky však vězely hluboko v 80. letech. Jejich zahraniční konkurenti přicházeli s plnobarevným provedením a graficky členitou strukturou, které domácí tvorba nedokázala konkurovat až do konce tisíciletí. Ve vydávání se začaly angažovat nově vznikající soukromé české cestovní kanceláře a v jejich povětšinou překladové produkci již nebylo místo pro schematizující popisy „domorodců“ ani nesrozumitelná klimatická či geografická pojednání. Místo toho dostaly prostor průběžně aktualizované rady, kterým oblastem se vyhnout, neb byly poškozeny v boji, rozstříleny, je tam stále nebezpečno atd.

Nejradikálněji se však proměnil jazyk a celková dikce, a to hned na počátku 90. let. Místo strohého výčtu faktů nacházíme žurnalisticky formulované titulky (Mezi Zadarem a Šibenikem: Ráj pro vášnivé plavčíky; Split a okolí: Narodil se zde Marco Polo?; Dubrovnik: Zde milovali nezávislost) a kontakt se čtenářem („Nechme ale politické, hospodářské a národnostní problémy stranou a vraťme se opět k mořskému pobřeží“; Ganser 1991: 8) Obnovuje se metaforický, zaujatý jazyk, typický u průvodců v meziválečném období: pobřeží vypadá se svými fjordy jako „roztřepený koberec“ (ibid.: 5) a „hluboko pod silnicí kreslí jachta do hladké, tmavě modré hladiny moře vlnky“ (ibid.: 9). Text se stává více než srozumitelným pro laického čtenáře, geografická problematika je zjednodušena a zbavena nejsložitější vědecké terminologie. Informace historické, geografické, sociální a hospodářské jsou sumarizovány do jedné relativně čtivé kapitoly. Politická problematika se taktně odsouvá do pozadí: „Nediskutujte s Jugoslávci o politických tématech... I když je všude v zemi slyšet kritika zemělého Tita (v r. 1980), cizinec do toho nemá co mluvit.“ (ibid.: 94)

Závěrem

Na základě předešlých zjištění lze konstatovat, že jedním z kontinuálních narativů, které určovaly podobu průvodců po chorvatském území, bylo zdůrazňování diverzity. Ta posloužila jako dobrý argument každému režimu a její obraz lze v průvodcích pozorovat po celé 20. století. V raném období šlo o nahrazení spektra turistických zážitků dostupných v západní Evropě jedním jediným výjezdem do spřízněné slovanské krajiny oplývající veškerými žádanými typy exotiky. V meziválečném období se jednalo o zhmotnění oficiálně propagované představy Jugoslávie jako nesourodého celku spojeného tvrdou rukou na základě posvátného slovanského ideálu. V 60. letech jsme viděli obhajobu specifické formy socialismu poukazováním na jugoslávskou diverzitu. V 70. a 80. letech byla Jugoslávie líčena jako „mozaika národů“ žijících v příkladné symbióze a harmonii a konečně v 90. letech autoři průvodců již jen konstatovali rozpad této mozaiky jako historickou nutnost a pragmaticky se snažili nasměrovat zájemce do aktuálně bezpečných rekreačních zón.

Literatura

- Fučík, M. 1912. *Přímoří a Dalmatsko: praktický průvodce po slovanském jihu*. Praha: Dr. A. Hajn.
- Ganser, A. 1991. *Jugoslávské pobřeží: průvodce na cesty s osvědčenými tipy*. Praha: KadeL.
- Glax, J. 1908. *Opatije. Zimní stanice a mořské lázně: průvodce lázeňských hostů*. Opatije: Lázeňská správa.
- Hajšman, J. 1935. *Průvodce Jadranem a Dalmácií*. Praha: Orbis.
- Heřmanová, N. 1984. *Jugoslávie*. Praha: Olympia.
- Kárník, Z. 2000. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri.
- Klabjan, B. 2012. *Český Jadran: Češi na Jaderském pobřeží před první světovou válkou a po ní. „Dějiny a současnost: červánky české turistiky“*, 3. S. 40–43.
- Klabjan, B. 2014. *Češi a Slováci na Jadranu: vztahy s Terstem a severním Jadranem v letech 1848–1948*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Král, J. 1926. *Průvodce po jihoslovanském Horním Jadranu s 15 obrazy, 2 mapkami a 3 plány*. Praha: Klub československých turistů s účastí Československo-jihoslovanské ligy.
- Království Jugoslavie slovem i obrazem*. 1937. Bělehrad: Správa Království Jugoslavie.
- Konrád, S. 1923. *Na slovanském Jadranu: stručný a praktický nástin cest po slovanské Adrii a jejím pobřeží*. Praha: Máj.

- Košťák, V. 1982. *Jugoslávie*. Praha: Pressfoto.
- Kvapil, M.; Kuneš, P. 1976. *Na rekreaci ROH do Jugoslávie*. Praha: Práce.
- Letica, J. 1924. *Jihoslovanská Riviera: lázeňská a klimatická místa na jihoslovanském Jadranu...* Praha: Balneologický odbor Jadranské stráže.
- Moře Adriatické: průvodce po Istrii, Dalmacii, Chorvatském přímoří, Černé Hoře, Benátkách a východním pobřeží italským a Korfu*. 1911. Praha: Nakladatelské družstvo Máj.
- Schmitt, J. 1926. *Terst a Istrie*. Praha: Josef Uher.
- Tervinová, H. 1986. *S Čedokem do Jugoslávie*. Praha: Merkur.

Representation of Croatia in Czech tourist guides. A contribution to the history of consumer literature

The paper deals with the image of Croatia in Czech tourist guides published in the 20th century. The aim of the study is to investigate their capacity to create and fix up contemporary ideas about a foreign country, its culture and population. It examines how the guidebooks analysed reflected the social, economic, political and cultural circumstances, as well as the mutual relations between the Czech Republic (Czechoslovakia) and Croatia (Yugoslavia), and what "image" of Croatia (Yugoslavia) or its people they constructed.

Keywords: *Croatia, Yugoslavia, Adriatic, Czechoslovakia, tourist guide*

